

**ԿԱՊԱԴՈՎԿԻԱՅԻ ՏԱՐԱԾՔԸ ԵՎ
ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՄԿԱՍՏԱՆԻ ԿԱԶՄՈՒՄ**

ԽՈՐԻԿՅԱՆ Հ. Գ.

Հույն պատմիչ Հերոդոտոսը, անդրադառնալով Աքեմենյան Պարսկաստանի III սատրապության էթնիկական կազմին, գրում է. «Դեպի ներս նավարկելիս աջակողմյան հելլեսպոնտոսցիներից, փրոյուզիացիներից, Ասիայի թրակացիներից, պափլագոնացիներից, մարիանդիններից և սիրիացիներից [ստացվող] հարկը երեք հարյուր վաթսուն տաղանդ էր. այս նահանգը երրորդն էր»¹: Պատմահայրը տարբեր առիթներով մի քանի անգամ ևս հիշատակում է նշված ցեղերին ու ժողովուրդներին, որոնցից կքննենք սիրիացիներին վերաբերող հին տեղեկությունները:

Հերոդոտոսը հաղորդում է, որ կապադովկիացիներին հելլեններն անվանում են սիրիացիներ, որոնք նախքան պարսկական տիրապետությունը հպատակ էին մեդացիներին, և երկու տերությունների միջև սահմանը Հայուս գետն էր, որը, ըստ պատմիչի, հոսում է Հայկական լեռներից՝ Կիլիկիայի միջով, այնուհետև շարունակում է հոսել աջից մատիենների և ձախից փոյուզիացիների տարածքով: Հերոդոտոսը գրում է, որ անցնելով մատիենների և փոյուզիացիների երկրները՝ գետը գնում է հյուսիս՝ բաժանելով կապադովկյան սիրիացիներին՝ աջում, պափլագոնացիներին՝ ձախում և թափվում է Եվքսիդյան Պոնտոսը²: Բերված տեղեկությունից հստակ երևում է, որ կապադովկյան սիրիացիները և մատիենները տեղորոշվում են Հայուսի աջ ափին, արևմուտքում՝ ձախ ափին, սահմանակցելով փոյուզիացիներին և պափլագոնացիներին, ընդ որում, կապադովկիացիները բնակվել են Հայուսի ոլորանի շրջանում ապրող մատիեններից հյուսիս: Եթե մատիենները գետի հակառակ ափին սահմանակցել են փոյուզիացիներին, ապա կապադովկիացիներն էլ՝ պափլագոնացիներին: Հերոդոտոսը նշում է սիրիացիների (կապադովկիացիների) և պափլագոնացիների հարևանության մասին՝ գրելով, որ Հայուսը հոսում է նրանց երկրների միջով և դուրս գալիս Եվքսիդոս կոչված Պոնտոս³: Միաժամանակ, պատմահայրը հաղորդում

¹ **Հերոդոտոս**, *Պատմություն ինը գրքից (թարգմանությունը Ս. Կրկյաշարյանի)*, Ե., 1986, III, 90: *St' u' n'awl Herodotus (with an English translation by Godley A. D.)*, v. II. Cambridge-Massachusetts-London, 1957 (Loeb Classical Library), III, 90, p. 119. **Геродот**. *История в девяти книгах, перевод и примечания Г. Стратановского*, Л., 1972, III, 90.

² **Հերոդոտոս**, I, 72: *St' u' n'awl Herodotus (with an English translation by A. D. Godley)*, v. I. Cambridge-Massachusetts-London, 1960 (Loeb Classical Library), I, 72, p. 87-88. Աքեմենյան արքաների արձանագրություններում Կապադովկիան հիմնականում հիշատակվում է Հայաստանի և Լյուդիայի միջև (տե՛ս, օրինակ, **Kent R. G.** *Old Persian. Grammar. Texts. Lexicon*. 2nd ed., New Haven, 1953), սակայն այդ հիշատակությունները մեր քննության համար հետաքրքրություն չեն ներկայացնում:

³ **Հերոդոտոս**, I, 6:

է, որ Կրետոսը տիրում էր Հայյուսից արևմուտք բնակվող ազգերին և, իրոք, Հերոդոտոսի՝ Կրետոսին հպատակ ժողովուրդների հիշատակումը⁴ բոլորին կապում է Հայյուսից արևմուտք ընկած երկրների հետ, և պատահական չէ, որ Կրետոսն արշավում է Կապադովկիա՝ ձգտելով այդ երկիրը միացնել իր տիրություններին: Անցնելով Հայյուսը Կրետոսը հասնում է Կապադովկիայի Պտերիա վայրը, ամայացնում սիրիացիների դաշտերը: Պտերիայում՝ Կապադովկիայի ամենաամրացված մասում, որը շատ մոտ էր Եվբսիսյան Պոնտոսի Սինոպեին, բախվելով Կյուրոսի զորքին՝ Կրետոսը նահանջում է Սարդես⁵: Հայյուսի աջափնյակում գտնվող Պտերիան պատմագիտական գրականության մեջ նույնացվել է Բողագ-քոյին⁶, սակայն դա, մեր կարծիքով, կասկածելի է: Հերոդոտոսը գրում է. «Երբ Կրետոսը հասավ Հայյուս գետը, իր զորքերը, ինչպես ենթադրում եմ, մյուս ափն անցկացրեց այնտեղ գտնվող կամուրջներով, մինչդեռ հելլենները, ընդհանրապես, պատմում են, թե [զորքը] անցկացրեց Թալես Միլետացին: Քանզի Կրետոսը, ինչպես պատմում են հելլենները, մտահոգված էր, թե ինչպե՞ս զորքերը պետք է անցկացնի գետից, քանի որ այդ ժամանակ չկային այժմյան կամուրջները (ընդգծումը մերն է - Խ. Հ.)»⁷: Պատմելով, թե ինչպես Թալեսը կազմակերպեց բանակի անցումը գետի մյուս ափը, ի վերջո, Հերոդոտոսը կասկածում է այս պատմության ճշմարտացիությանը, իսկ կամուրջների մասին հիշատակությունը ինքնին խոսում է այդ շրջանում «արքայական ճանապարհի» երթուղու մի հատվածի մասին: Սակայն դատելով որոշ փաստերի համադրությունից՝ հենց Հերոդոտոսի ենթադրությունն է կասկածելի: Նախ, այն հանգամանքը, որ Պտերիան գտնվել է Սինոպեին մոտ, արդեն որոշակի տեղագրական ճշգրտումների տեղիք կարող է տալ: Ուրեմն, Կրետոսի արշավանքն ուղղված է եղել Սև ծովի հարավային ափամերձ հատվածի դեմ, ինչը պայմանավորված էր ոչ միայն ընդհանուր արտաքին քաղաքական լարվածությամբ՝ կապված Կյուրոսի հետ սպառվող պատերազմի հետ, այլ նաև այն իրավիճակով, որ ստեղծվել էր Հայյուսի ստորին հոսանքի շրջանում (տե՛ս ստորև): Այսպես, համաձայն Հերոդոտոսի, Սինոպեն գտնվել է Պափլագոնիայի կազմում, իսկ Ստրաբոնի հաղորդմամբ, Ամիսոսը պատկանում էր լևկո-սիրիացիներին, որոնց Պափլագոնիայից բաժանում էր Հայյուսը⁸: Դատելով Ստրաբոնի տեղեկություններից՝ սիրիացիները միաժամանակ բնակվել են Սինոպեում և նրա շրջակայքում⁹: Իսկ Պլուտարքոսն էլ գրում է, որ Սինոպեն պատկանել է սիրիացիներին¹⁰: Սկիլաքս Կարիանդացին նույնպես Սինոպեն համա-

⁴ Նույն տեղում, I, 28: Հերոդոտոսը հայտնում է նաև, որ Կրետոսին չէին ենթարկվում կիլիկեցիները և լյուկիացիները:

⁵ Նույն տեղում, I, 76:

⁶ Ramsay W. M., *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, p. 33.

⁷ Հերոդոտոս, I, 75:

⁸ Страбон. *География в 17 книгах (перевод, статья и комментарии Г. А. Стратановского)*, Л., 1964, XII, III, 9, 12, 25.

⁹ Նույն տեղում, XII, III, 5:

¹⁰ Плутарх, Лукулл. XXIII (*Избранные жизнеописания, т. II, М., 1987*).

րում է Ասորեստանի (իմա՝ Կապադովկիայի) մասը¹¹: Սկզբնաղբյուրների տարաբնույթ տեղեկություններից կարելի է եզրակացնել, որ Հայրուսը Պափլագոնիայի և Կապադովկիայի համար եղել է վարչական և ոչ թե էթնիկական սահման, և երկու կողմերց էլ հնարավոր էին էթնիկական փոխներթափանցումներ՝ Հայրուսից արևելք և արևմուտք: Պատահական չէ, որ հենց Հերոդոտոսը ևս կապադովկիացիների սահմանը, որոնք ըստ հույների՝ սիրիացիներն են, արևմուտքում հասցնում է բավական հեռու՝ գրելով, որ Թերմոդոնտ և Պարթենիոս գետերի մոտ ապրող սիրիացիները և նրանց հարևան մակրոնները ասում են, թե իրենք թլպատումը միայն վերջերս են սովորել կոլխերից¹²: Սիրիացիների հարևանությամբ մակրոնների հիշատակումը չի համապատասխանում պատմական իրականությանը, քանի որ Քսենոփոնի հավաստմամբ, վերջիններս գտնվել են Տրապիզոնից հարավ և հարավարևելք¹³: Ինչ վերաբերում է սիրիացիներին, եթե հյուսիս-արևելքում նրանց սահմանն իրոք Թերմոդոնտն էր, ապա արևմուտքում այն Հերոդոտոսի կողմից Պարթենիոսը (ներկայիս՝ Բարթին-սուն) համարելը չի հաստատվում ոչ միայն հեղինակի, այլ նաև ուրիշ աղբյուրների տեղեկություններով: Հայրուսից արևմուտք սիրիացիների առկայությունը հաստատում են բազմաթիվ աղբյուրներ, և այս առումով հետաքրքիր են հին աղբյուրների որոշ տեղեկություններ, որոնք կապված են Սինոպեի հետ: Այսպես, Պլուտարքոսը գրում է. «Ավտոլիկոսը (Սինոպեի հիմնադիր հերոսը - Խ. Հ.), ինչպես հաղորդում են, Թեսալիայից Հերակլեսի հետ արշավել է ամազոնների դեմ, իսկ նրա հայրը եղել է Դեիմաքոսը: Երբ նա Դեմոլեոնի և Փլոգիոսի հետ նավով վերադառնում էր, նրա նավը խորտակվեց թերակղզու վրա գտնվող Պեդալիայի (իմա՝ լեոնային հրվանդանը պարանոցի հետ - Խ. Հ.) մոտ, սակայն ինքն իր գենքերով և ընկերներով փրկվեց և Սինոպեն նվաճեց սիրիացիներից. մինչ այդ քաղաքին տիրում էին սիրիացիները, որոնք, ավանդության համաձայն, իրենց համարում էին ծագած նախահայր Սիրոսից, Ապոլլոնի որդուց, և նախամայր Սինոպեից, Ասոպոսի դուստրից»¹⁴: Կեղծ-Սկյումենեսը ևս հայտնում է, որ Սինոպեի հնա-

¹¹ **Кариандский Скилак**. *Перипл обитаемого моря [Вестник древней истории (այսուհետև՝ ВДИ), 1998, N 2, с. 261]. Պոնպոնիոս Մելարը հայտնում է, որ Սինոպեն և Ամիսոսը պատկանել են խայրուբներին (տե՛ս և **Латышев В.** *Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе (ВДИ, 1949, N 1, с. 273): Սա պարզապես նշանակում է, որ նշված շրջաններում մետաղագործությունը տարածված է եղել [խայրուբների մասին տե՛ս **Խորիկյան Հ. Գ.**, *Աքեմենյան Պարսկաստանի XIX սատրապության էթնիկական կազմի վերաբերյալ (Բանբեր Երևանի համալսարանի, 2006, N 2, էջ 116-120):***

¹² **Հերոդոտոս**, II, 104:

¹³ *Մակրոնների տեղադրության մասին տե՛ս **Խորիկյան Հ. Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 114-116:*

¹⁴ **Պլուտարքոս**, *Կենսագրություններ (կազմեց, հին հունարենից թարգմանեց, առաջաբանը և ծանոթագրությունները գրեց՝ Ս. Գրքաշարյան)*, Ե., 2001, էջ 59:

գույն բնակիչները մինչև Ավտոլիկոսի գալը եղել են սիրերը¹⁵: Ըստ նրա, Մինոպեի անունը առաջացել է ամագոնուհի Մինոպեի անունից, ընդ որում, ամագոնուհիները բնակվում էին Մինոպեի հարևանությամբ, Թերմոդոնտի հովտում: Ամագոնուհի Մինոպեի և Ապոլոնի որդին Սիրոսն էր, որի անունով էլ տեղի բնակչությունը կոչվել է սիրեր: Անկասկած, հունական նմանաբնույթ առասպելներ ստեղծվում էին բազմաթիվ ժողովուրդների մասին՝ օրինակ, թեսալացի Արմենոսի առասպելը հայեր-արմենների մասին, սակայն սիրերի մասին հիշատակությունը թերևս արտացոլում է մինչհունական գաղութացման ժամանակաշրջանը և, հավանաբար, կապված է պատմական իրականության հետ¹⁶: Հետաքրքիր է, որ Կեղծ-Սկյուամենեսը նըշում է ոչ միայն տեղաբնիկ սիրերին, այլ նաև նրանց հաջորդած թեսալացիներին, միլետացիներին, կիմերներին ու կրկին միլետացիներին: Մինոպեից արևելք, Թերմոդոնտի հովտից եկած ամագոնուհիների (իմա՝ հարավերձսևծովյան ինչ-որ ցեղի կամ ցեղերի) կողմից նվաճելու մասին թերևս վկայում է Պինդարոսի հիշատակությունը, թե ամագոնուհիները իշխում էին սիրիացիներին¹⁷, տվյալ պարագայում սիրերին: Ուշադրություն է գրավում նաև այն հանգամանքը, որ այն թերակղզին, որտեղ գտնվում է Մինոպեն, աղբյուրներում հայտնի է Սիրիադա անունով¹⁸, ինչը խոսում է սիրերի երբեմնի գոյության մասին, որոնց անունը պահպանվել էր ներկայումս Ինջերուրուն կոչվող թերակղզու հնագույն անվանումների մեջ: Անշուշտ, սիրերը բնակվել են ոչ միայն Մինոպեի շրջանում, այլ նաև դրա սահմաններից դուրս, հիմնականում արևելյան ուղղությամբ, Հայուսից այն կողմ, եթե, իհարկե, այս ուղղությամբ սիրերի առկայությունը պայմանավորված չէր օտարների ճնշման ներքո նրանց հարկադրված տեղաշարժմամբ: Հայտնվելով նոր տարածքում կամ էլ վերջնականապես ամրապնդվելով Հայուսի արևելյան ափին՝ սիրերն արդեն հույների կողմից սկսում են կոչվել սիրիացիներ, լևկո-սիրիացիներ, ասորեստանցիներ և, ինչպես վկայում են հին աղբյուրները, այդ թվում և Հերոդոտոսը, այդ անուններով հայտնի են դառնում կապադովկիացիները, իսկ հույների՝ սիրերին տված լևկո-սպիտակ բնորոշումը, բնութագրելով նրանց էթնիկական առանձնահատկությունը՝ սպիտակամաշկ լինելը, ի տարբերություն Տավրոսից հարավ բնակվող թխամաշկ սիրիացիների, միաժամանակ ընդգծում է սիրեր-սպիտակ ասորիների էթնիկական այլ ծագումը¹⁹: Ինչպես նշեցինք՝ Հերոդոտոսի համաձայն, կապադովկիացիներ գտնվել են

¹⁵ Ps.-Skymn., *Peripl.*, 941-952, տե՛ս *Geographi Graeci Minores, recognovit C. Müllerus, Parisiis, I, 1855.*

¹⁶ Максимова М. *Античные города юго-восточного Причерноморья, М.-Л., 1956, с. 40.*

¹⁷ Страбон. XII, III, 9.

¹⁸ Marcian. *Epitome*, 9; Anon., *Peripl.*, 20, տե՛ս Robinson D. *Ancient Sinope (American Journal of Philology, v. XXVII, 1906, p. 126).*

¹⁹ Страбон. XII, III, 9. Հայուսի աջ ափին հայտնի սիրիացիները, լևկո-սիրիացիները, ասորեստանցիները ոչ մի առնչություն չունեն Զյուլ-Թեփեի արխիվներից հայտնի ասորեստանցի գաղութարկների հետ:

Հալիսի ոլորանի շրջանում ապրող մատիեններից հյուսիս: Այս տեղադրությունը հաստատվում է Հերոդոտոսի այլ տեղեկություններով ևս: Անդրադառնալով սատրապական Հայաստանի արևմտյան և հարավային սահմաններին՝ մենք ցույց ենք տվել, որ XIII սատրապության կազմում հիշատակված Պակտյուիկե երկիրը, որն աշխարհագրորեն տեղադրվում է Կեսարիա-Մաժակի շրջանում, մ.թ.ա. V դ. դուրս է գալիս սատրապության կազմից և միացվում III սատրապությանը²⁰, մինչդեռ մինչ այդ վարչական վերաձևումը Կապադովկիայի հարավային սահմանը չէր անցնում Հայլուս գետը: Կարծիք էինք հայտնել, որ Աքեմենյան արքաների սեպագիր արձանագրություններում հիշատակված Կատպատուկա (Կապադովկիա) անունը, հնարավոր է՝ առաջացել է հենց պարսկական տիրապետության ժամանակ, երբ ձևավորվում է III սատրապությունը և սերտորեն առնչվում Պատուկա-Պակտյուիկե երկրանվան հետ: Կամ էլ Պատուկա երկրի անունը մ.թ.ա. VI դ. սկզբին արևելքից արևմուտք շարժվող մարերը պետք է տարածեին Հայլուսի ոլորանի շրջանում ընկած հողերի վրա, դրա հետևանքով Պատուկա-Պակտյուիկե երկրի անունն ավելի ուշ հիմնավորապես դառնում է այլ երկրի անունը՝ Կատպատուկա-Կապադովկիա: Եթե Կապադովկիայի մեջ «կատ»-ը նշանակել է ստորին կամ ներքին, իսկ ամբողջ անունը Ստորին կամ Ներքին Պատուկա, ապա Պատուկա-Պակտյուիկեի համեմատությամբ դրանից այն կողմ ընկած տարածքները հենց այդպես էլ կարող էին ընկալվել և յուրացվել նվաճող մարերի կողմից: Թերևս ճիշտ է Ի. Դյակոնովը, որը Հայլուսի ոլորանի ներսում ընկած հողերը համարում է հայկական կախյալ շրջաններ, որոնցից պարսկական տիրապետության ժամանակաշրջանում կազմավորվում է Կապադովկիան (III սատրապությունը) և միացվում Փոքր Ասիայի կենտրոնական այլ շրջաններին²¹: Չի բացառվում նաև, որ Կատպատուկա անունը առաջացած լինի դեռևս Արամի (Արամանի²²) կողմից Պատուկան նվաճելուց հետո, որից հյուսիս գտնվող հողերը կոչվեցին Կապադովկիա, և մարերը մ.թ.ա. 585 թ. Հայլուսի ճակատամարտից հետո այն հանձնեցին Հայաստանին: Տարածքային նոր ընդլայնմամբ, Կապադովկիան հասնում է Հայլուսի հարավային ափը՝ սահմանակցելով Կիլիկյան սատրապությանը: Փաստորեն Կապադովկիա երկրանունն ի սկզբանե չուներ էթնիկական ծագման որոշակի նախահիմք և կապված էր կոնկրետ վարչաքաղաքական իրողությունների հետ, որոնց շնորհիվ էլ առաջացավ վարչական մի կազմավորում, որի դերն ու նշանակությունն անչափ կարևոր էին Աքեմենյան պետության համար: Ասվածի լույսի ներքո՝ մինչ տեղի էին ունենում Կապադովկիայի վարչաքաղաքական ձևավորումը և տարածքային

²⁰ Տե՛ս Խորիկյան Հ., Սատրապական Հայաստանի արևմտյան և հարավային սահմանները մ.թ.ա. VI-IV դարերում (Պատմա-բանասիրական հաղես, 2005, N 3, էջ 173-181):

²¹ Дьяконов И. История Мидии, М.-Л., 1956, с. 356 и с. 337 карта.

²² Արամ-Արամանիի մասին տե՛ս Հարությունյան Բ. Հ., Հայաստանի, հայ-իրանական հարաբերությունների և Առաջավոր Ասիայի հնագույն պատմության մի քանի խնդիրների շուրջ (մ.թ.ա. VII-VI դ. դ.), Ե., 1998:

ծավալումը հյուսիսային ու հարավային ուղղություններով, շատ ավելի վաղ Սև ծովի հարավային ափին առաջացած հունական գաղութները՝ հատկապես Սինոպեն (մ.թ.ա. VIII-VII դդ.) և Ամիսոսը (մ.թ.ա. VII դ. վերջ)²³ վաղուց իրենց հարևանությամբ կամ բնակության շրջաններում ապրող ցեղերին ճանաչում էին սիրիացիներ անունով, որը հնագույն սիրերի էթնանվան հունական ձևափոխությունն էր: Այս առումով հետաքրքիր է Ստրաբոնի այն տեղեկությունը, որ, ըստ Թեոպոմպոսի, Ամիսոսի առաջին հիմնադիրները եղել են միլետացիները: Այս մասում բնագրում բացթողում կա, իսկ շարունակության մեջ ասվում է՝ այնուհետև կապադովկիացիների կառավարիչը և հետո աթենացիներն ուղարկեցին իրենց գաղութը²⁴: Ըստ Ստրաբոնի, Ամիսոսը գտնվում է լևկո-սիրիացիների հողում²⁵: Միաժամանակ, աշխարհագետը տեղեկացնում է, որ սիրիացիներ կոչվող կապադովկիացիներին այժմ էլ անվանում են լևկո կամ սպիտակ ասորիներ, այսինքն՝ լևկո-սիրիացիներ անունը առաջացել է ավելի ուշ, և չնայած Ստրաբոնը անունը կապում է մաշկի սպիտակության հետ, այդուհանդերձ, այս իրողությունն ավելի շատ առնչվում է էթնիկական տարբերակմանը, որով հների հիշողության մեջ սիրեր-սիրիացիները պահպանում էին իրենց այլ ծագումը կապադովկիացիներից: Եվ պատահական չէ, որ վերևում բերված տեղեկության մեջ, չնայած բաց թողմանը, հասկանալի է, որ Ամիսոսը նվաճել են կապադովկիացիները, մինչդեռ Ամիսոսը գտնվել է լևկո-սիրիացիների հողում: Հետևաբար, կապադովկիացիների ուղղակի նույնացումը սպիտակ ասորիների հետ սխալ է, քանի որ միայն կապադովկիացիների կողմից նվաճվելուց հետո վերջիններիս հետ նույնացան սիրիացիները: Պատահական չէ, որ, համաձայն Մեանդրոսի, Հայլուսից արևելք բնակվող էնետները մասնակցել են Տրոյական պատերազմին՝ դուրս գալով լևկո-սիրիացիների երկրից²⁶: Այստեղ կարևոր է ոչ այնքան էնետների տարածքի տեղադրության հարցը լևկո-սիրիացիների երկրում²⁷, որքան հեղինակի այն մատնանշումը, թե արշավանքին չմասնակցած էնետները դարձան կապադովկիացիներ, այսինքն՝ ձուլվեցին կամ նույնացան վերջիններիս: Չնայած այն հանգամանքին, որ լևկո-սիրիացիները նույնպես նվաճվեցին կապադովկիացիների կողմից, այդուհանդերձ, նրանց անունն այնքան էր ամրապնդվել հույների մեջ, որ կապադովկիացիները նույնացվեցին սի-

²³ Максимова М., *նշվ. աշխ.*, էջ 43, 64-65:

²⁴ Страбон. XII, III, 14.

²⁵ Նույն տեղում, XII, III, 9, 25:

²⁶ Նույն տեղում, XII, III, 25:

²⁷ Եթե իրոք էնետները բնակվել են լևկո-սիրիացիների երկրում, ապա եղել են սիրերին ազգակից ցեղ և ժամանակին մտել են սիրերի ստեղծած ցեղամիության մեջ: Էնետները թերևս Ռուֆուսի հիշատակած գենետներն են՝ Պափլագոնիայի հարևանությամբ [տե՛ս Rufus Curtius Quintus. *History of Alexander* (with an English transl. by John C. Rolfe), v. I-II. Cambridge-Massachusetts-London, 1956 (Loeb Classical Library), III, I, 22], որոնք նույնանուն են «Բլիական»-ում հիշատակվող էնետներին (տե՛ս Hom., *Ilias*, II, 840-850):

րիացիներին կամ լևկո-սիրիացիներին, ինչպես որ հնուց անդին Հայուսից արևելք հաստատված սիրերին հույները Տավրոսից հարավ բնակվող սիրիացիների անվան ազդեցությամբ կոչեցին սիրիացիներ: Մակայն Կապաղովկիայի ազդեցությունը ժամանակի ընթացքում վերանում է հյուսիսում և ամրապնդվում հարավում: Սև ծովի՝ Մինոպեի և Ամիսոսի միջև ընկած ավամերձ տարածքը կարևորագույն նշանակություն ուներ առևտրական հաղորդակցության համար, քանի որ, եթե Մինոպեն կապված էր ծովային, ապա Ամիսոսն էլ՝ ցամաքային առևտրի հետ: Հետևաբար, Ամիսոսին տիրողը կարևոր առևտրական առավելություններ կստանար Կապաղովկիայի (Կապաղովկիայով էլ՝ Կրիլկիայի և Հայաստանի) հետ առևտրական հարաբերություններում: Իսկ Կրեսոսի տիրապետության տակ գտնվող Մինոպեի համար Ամիսոսը վտանգավոր մրցակից էր: Մեր կարծիքով, Պտերիան գտնվել է Հայուսի ստորին հոսանքի շրջանում և թերևս նույնանում է Ամիսոսին, որի մասին Հերոդոտոսը տեղեկություն չի տալիս: Իսկ Կրեսոսի գրաված քաղաքամերձ վայրերից մեկն էլ կարող է լինել, օրինակ, Ամիսոսից 18 կմ հարավ-արևմուտք ընկած թուրքական Աք-Ալան վայրը, որտեղ XX դ. սկզբին կատարվում էին հնագիտական պեղումներ²⁸: Հնարավոր է, որ Բողազ-քյոյի շրջանում է գտնվել Կապաղովկիայի Կրիտալլա քաղաքը, որտեղ հավաքվում է Քսերքսեսի բանակը՝ շարժվելու դեպի Սարդես²⁹: Անկասկած, դեպի Սարդես շարժվող պարսկական բանակը կգնար «արքայական ճանապարհով», որի կարևոր հանգույցներից մեկն էլ անցնում էր ներկայիս Յոզղադի շրջանով: Այստեղ գումարված բանակն էլ, անցնելով Հայուսի ամենահարմար գետանցումը՝ ներկայիս Քըրըքկալեի հատվածում, մտնում էր Փոյուգիա³⁰: Հերոդոտոսի տեղեկություններից կարելի է ենթադրել, որ Պտերիան վարչական առումով գտնվել է Կապաղովկիայի կազմում, իսկ աշխարհագրորեն՝ սիրիացիների երկրում: Միաժամանակ, չենք կասկածում, որ Կապաղովկիայի ծավալումը դեպի հյուսիս պայմանավորված էր արևելքում Հայաստանի հզոր սատրապության առկայությամբ և միայն, ինչպես արդեն նշել ենք, մ.թ.ա. V դ. տեղի ունեցան որոշ վարչական փոփոխություններ, որոնց շնորհիվ Կապաղովկիան ունեցավ զգալի տարածքային ձեռքբերումներ: Կապաղովկիային անցան ոչ միայն Պակտյուիկեն, այլ նաև այլ տարածքներ: Այսպես, Հերոդոտոսը գրում է. «Պակտյուիկեն արշավում էին գլուխներին հյուսկեն սաղավարտ դրած, փոքր վահաններով և ոչ մեծ նիզակներով, ինչպես նաև տեգերով ու դաշույններով: Ոտներին նրանք հագած էին տեղական կոշիկներ, որոնք հասնում էին մինչև սրունքի կեսը: Լիզիացիների, մատիենների, մարիանդիների և սիրիացիների հանդերձանքը նույնական էր պակտյուիկեանի հետ: Այս սիրիացիներին պարսիկներն անվանում են կապաղովկիացիներ: Պակտյուիկեն և մատիեններին առաջնորդում էր Դոտոսը՝

Մեգասիդրոսի

²⁸ Максимова М., *նշվ. աշխ.*, էջ 56-64:

²⁹ Հերոդոտոս, VII, 26:

³⁰ Նույն տեղում:

որդին, իսկ մարիանդիններին, լիզիացիներին և սիրիացիներին առաջնորդում էր Դարեհի և Արտյուստոնեի որդի Գոբրյուեսը: Փոշուգացիներն ունեին պափլագոնականին շատ նման հանդերձանք, քիչ տարբեր դրանից... Արմենները ևս, լինելով փոշուգիական վերաբնակիչներ, զինված էին փոշուգների նման: Այս երկուսին առաջնորդում էր Արտոքմեսը, որն ամուսնացել էր Դարեհի դստեր հետ»³¹: Նշենք, որ սույն հատվածում արմենների մասին կան հետաքրքիր իրողություններ³²: Մատիենները, որոնք չեն հիշատակվում IV սատրապության կազմում, այժմ մասնակցում են արշավանքին, իսկ լիզիացիներն էլ թերևս հենց նույն լիկաոնիացիներն են, և, հավանաբար, պարսից արքունիքն այն անջատել էր Կիլիկյան սատրապությունից: Իսկ այն հաղորդումը, թե սիրիացիներին պարսիկներն անվանում են կապադովկիացիներ, դա պայմանավորված է ոչ թե էթնիկական, այլ քաղաքական նույնացմամբ, մինչդեռ հելլենները սիրիացիների (սիրերի) էթնանունն աստիճանաբար տարածեցին հարավից հյուսիս ծավալվող կապադովկիացիների վրա: Լիզիացիների նույնացումը լիկաոնիացիներին հավանական է նաև այն առումով, որ Քսենոփոնը Լիկաոնիան և Կապադովկիան համարում է մեկ սատրապություն³³: Սա նշանակում է, որ Կապադովկիան ընդարձակվել էր Հայուսից հարավ, ի հաշիվ Պակտյուիկեի և Լիկաոնիայի: Ընդ որում, Քսենոփոնը Դանան (Տիանա) համարում է Կապադովկիայի բաղկացուցիչ մասը, իսկ Փոշուգիայի սահմանային քաղաք Բկոնիոնը հեղինակը սահմանակցում է Լիկաոնիային³⁴: Ավելի ուշ՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացին Անկյուրայից շարժվեց դեպի Կապադովկիա՝ «գրավեց Հայուս գետի այս կողմը գտնվող հողերն ու ավելի շատ տարածություններ գետի այն կողմում»³⁵: Ալեքսանդրը, փաստորեն, գրավում է հիմնականում այս ընդարձակ սատրապության արևմտյան և հարավային շրջանները ու չի մտնում Հյուսիսային Կապադովկիա: Հետևաբար, Հայուս գետի այս կողմն ընկած հողերը պետք է տեղադրվեն Տատտա լճի հարևանությամբ, իսկ այսպիսի տեղադրությունը ցույց է տալիս, որ Հայուսից արևմուտք կապադովկիական հողերը տարածվում էին ոչ միայն Լիկաոնիայում, այլև Փոշուգիայի արևելյան շրջաններում: Կապադովկիայի ընդարձակումը Հայուսից արևմուտք արտացոլված է թերևս նաև Հերոդոտոսի հետևյալ տեղեկություններում: Այսպես, փոշուգների և կիլիկեցիների միջև հիշատակվող Կապադովկիայով անցնում էր պարսից «արքայական ճանապարհի» երթուղու մի հատվածը. «Փոշուգիայից հետո (ճանապարհը) տանում է դեպի Հայուս գետը, որտեղ (լեռնային) դարպասներն են, որոնցով անցնելուց հետո կտրում-անցնում ես գետը: Անցարանում կա ուժեղ ամրացված պահակակետ: Այնուհետև, Կապադովկիա մտնելով, ճանապարհը ձգվում է

մինչև

Կիլի-

³¹ Անք, VII, 72-73:

³² Տե՛ս Խորհրդանշան Զ., նշվ. աշխ., 181:

³³ Քսենոփոն, Անաբասիս (թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի), Ե., 1970, էջ 197:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 12:

³⁵ Arrian. *Anabasis Alexandri* (with an English translation by E. Ilyff Robson), v. I-II, Cambridge-Massachusetts-London, 1958-1961 (Loeb Classical Library), II, 4, 1-2.

կիայի սահմանը քսանութ կայան՝ հարյուր չորս փարսախ: Այս սահմանում անհրաժեշտ է անցնել երկու դրունք և կողանցել երկու պահակակետ: Դրանք անցնելուց հետո Կիլիկիայի միջով ճանապարհը ձգվում է երեք կայան՝ տասնհինգ և կես փարսախ»³⁶: Այս տեղեկությունն արտացոլում է Հերոդոտոսի ժամանակաշրջանի իրողությունը (հմմտ. I, 75) և, մեր կարծիքով, ճանապարհը Կապադովկիայում անցել է հետևյալ երթուղով. ներկայիս Քրրըքկալե-Յոզղադ-Կեսարիա-Ոսկե Կոմանա-Կոկիսոն մինչև Մարաշ, վերջինս՝ արդեն Կիլիկիայի կազմում: Մեջբերված տեղեկության մեջ կա հետաքրքիր մատնանշում, որը հետևյալն է: Հերոդոտոսը նշում է, որ Հայուսն անցնելով ճանապարհը՝ մտնում է Կապադովկիա, այն դեպքում, երբ գրում է. «Փոյուգիայից հետո (ընդգծումը մերն է - Խ. Հ.) [ճանապարհը] տանում է դեպի Հայուս գետը, որտեղ [լեռնային] դարպասներն են, որոնցով անցնելուց հետո կտրում-անցնում ես գետը: Անցարանում կա ուժեղ ամրացված պահակակետ»³⁷: Կարծում ենք, որ «Փոյուգիայից հետո» մատնանշումը բացահայտում է մի կարևոր իրողություն, այն է՝ Փոյուգիայի որոշակի մի հատվածից, որը կարող է լինել ներկայիս Անկարայի շրջանը, «արքայական ճանապարհի» երթուղու մի հատվածը մինչև Հայուս գետը չի մտել Փոյուգիայի մեջ, այսինքն՝ Հայուսը ուղղակիորեն չի նշվում որպես սահմանագիծ Փոյուգիայի և Կապադովկիայի միջև, ինչպես ասենք, Եփրատը՝ Կիլիկիայի և Հայաստանի համար: Հետևաբար, Հայուսից արևմուտք Անկյուրայի ուղղությամբ ընկած հատվածը գտնվել է Կապադովկիայի կազմում, ինչը տեսանք Ալեքսանդրի արշավանքի քննության կապակցությամբ: Ուրեմն, Հերոդոտոսի ուղղակի մատնանշումը վերաբերում է բուն Կապադովկիային՝ Հայուսից արևելք, մինչդեռ պատմիչի հաղորդումից պարզվում է, որ Կապադովկիան տարածվում էր նաև Հայուսի ձախափնյակում, իսկ գետն անցնելու համար անհրաժեշտ էր անցնել պարսիկների կառուցած ամրությունները: Ինչպես ըստ Քսենոփոնի, այնպես էլ Արիանոսի և Ռուփոսի, Կապադովկիայից Կիլիկիա կարելի էր մտնել Կիլիկյան դարպասներով (Գուզլակի լեռնանցք)³⁸: Բերված տեղեկությունները հաստատում են, որ սկսած մ.թ.ա. V դարից (Քսերքսեսի թագավորության ժամանակահատվածից)՝ Կապադովկիայի ընդարձակումը հարավային ուղղությամբ ոչ միայն արդեն վկայված էր աղբյուրներում, այլև, հենց նույն աղբյուրների հավաստմամբ, հասել էր բավականին մեծ չափերի: Պակտյուիկեն ամբողջովին անցել էր Կապադովկիային, որոնց բնակչությունն էթնիկապես մոտ էր³⁹: Պակտյուիկեի և Լիկաոնիայի հաշվին Կապադովկիայի ընդարձակումը պայմանավորված էր Պափլագոնիայի կիսանկախ վիճակով, որը գրավել էր Կապա-

³⁶ Հերոդոտոս, V, 49, 53:

³⁷ «ἐκδέκεται δεέκτηζ ὁ Φρυμεζ ...». Հմմտ. Herodotus, V, 52 (Next after Phrygia it comes to the river Halys); Геродот, V, 52 (Из Фригии путь ведет непосредственно к реке Галису).

³⁸ Arrian. *Anabasis Alexandri*, II, 4, 3-4. Rufus, *History of Alexander*, III, IV, 1-2.

³⁹ Այդ մասին տե՛ս Խորիկյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 180-181:

դավկիայի սևծովյան տիրույթները: Բնականաբար, արքեմենյան արքունիքի կողմից Կապադովկիայի ուժեղացումը հակակշիռ էր ստեղծում Պափլագոնիային⁴⁰: Արդեն նշեցինք, որ Կապադովկիան ենթարկվեց Ալեքսանդրին, սակայն կապադովկիացիները զարմանալիորեն մի դեպքում հայերի, մյուս դեպքում՝ Մեծ Հայքի հայերի, կադուսիների, սիրիացիների ու մարերի հետ մասնակցում են Գավգամելայի ճակատամարտին⁴¹: Այս տեղեկությունն ունի երկու բացատրություն. Գավգամելայի ճակատամարտին մասնակցել են կամ հյուսիսային կապադովկիացիները, որոնց երկիրն Ալեքսանդրը չարշավեց, կամ էլ հայերի հետ նույն թևում կապադովկիացիների առկայությունը խոսում է այն մասին, որ Պակտյուրիկեն կամ նրա արեվելյան հատվածը կրկին միավորվել էր Հայաստանի սատրապությանը, և էթնիկական առումով կապադովկիացիներին ազգակից պակտյուրիկները ճակատամարտում հանդես են գալիս կապադովկիացիներ անունով: Հետաքրքիր է նաև, որ համաձայն Ռուփոսի, Գավգամելայի ճակատամարտին մասնակցում են նաև կատաոնները՝ Պակտյուրիկեի արևելյան հատվածը բնակեցրած ժողովուրդը, ինչն, անշուշտ, կրկին վկայում է այն մասին, որ կատաոնները, լինելով Կապադովկիայի էթնոսներից մեկը, կամ հյուսիսային կապադովկիացիների հետ, կամ էլ թերևս արդեն Հայաստանի սատրապության կազմում մասնակցում են ճակատամարտին:

Ինչ վերաբերում է Կապադովկիայի սևծովյան տիրույթներին, ապա այս ուղղությամբ Կապադովկիան ունեցել էր տարածքային կորուստներ: Եթե Դարեհ Ա-ի վարչական վերափոխումների ժամանակ Աքեմենյան Պարսկաստանի III և XIII սատրապությունները հյուսիսում սահմանակցում էին Թերմոդոնտ գետի շրջանում, ապա մ.թ.ա. V դ. վերջին Պափլագոնիան հասել էր մինչև Կոտիորա⁴², ինչը պայմանավորված էր կենտրոնական իշխանության թուլացմամբ:

⁴⁰ Աքեմենյանների տոհմից սերող Օտանեսը Կապադովկիայում Դարեհի կողմից ստանում է բնորոշ կալվածքներ՝ ի վարձատրություն իր ծառայությունների և, բնականաբար, Օտանեսն ու նրա ժառանգներն այնտեղ պաշտպանելու էին պարսից արքունիքի շահերը, իսկ Կապադովկիայի սատրապ Արիարամեսը սևծովյան սկյութների դեմ Դարեհի արշավանքից առաջ նավատորմով անցնում է Թրակիա՝ գերիներ ձեռք բերելու համար: Մ.թ.ա. 378 թ. Դատամեսին հաջողվում է դառնալ Կապադովկիայի որոշ շրջանների կառավարիչը և ճնշել պափլագոնական իշխան Օտիսի ապստամբությունը (տե՛ս **Дандамаев М. А.** *Политическая история Ахеменидской державы*, М., 1985, с. 78, 109, 245):

⁴¹ **Априан.** *Поход Александра* (перевод с древнегреческого Сергеев М. Е.), М.-Л., 1962, с. 110, 113. **Արիանոս**, *Ալեքսանդրի արշավանքը* (Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Ե., 1987, էջ 97, 101): **Квинт Курций Руф.** *История Александра Македонского*, М., 1963, с. 115. **Ռուփոս**, *Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը* (Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Ե., 1987, էջ 333): Կապադովկիացիներն ավելի վաղ մասնակցել էին Գրանիկոսի ճակատամարտին (տե՛ս Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Հին հունական աղբյուրներ, Բ, Դիոդորոս Միկիլիացի, թարգմ. բնագրից, առաջաբանը և ծանոթ. Ս. Կրկյաշարյանի, Ե., 1985, էջ 82, **Ռուփոս**, *Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը*, էջ 33):

⁴² **Քսենոփոն**, *Անաբասիս*, էջ 121, 139, Դիոդորոս Միկիլիացի, էջ 69:

Կապադովկիա անունը, առաջանալով Պակտյուիկեից հյուսիս և նշանակելով Ստորին կամ Ներքին Պակտյուիկե, ժամանակի ընթացքում վերանում է հյուսիսում և ամրապնդվում հարավում, և ավելի ուշ արդեն Պակտյուիկեի տարածքը մատնանշելու համար գործածվում է Կապադովկիա անունը: Պատճառն այն է, որ III սատրապությունը՝ մինչև Պակտյուիկեի միացումը Կապադովկիային, Աքեմենյան սեպագիր արձանագրություններում ի սկզբանե հայտնի էր Կատպատուկա-Կապադովկիա անունով և XIII սատրապության կազմում մինչ այդ իր անունը պահպանած Պակտյուիկեն, միացվելով Կապադովկիային, բնականաբար, այլևս չէր կարող պահպանել իր անվանումը և կոչվելու էր Կապադովկիա, մանավանդ որ Պակտյուիկե-Կատպատուկա անունները ծագումնաբանորեն կապված էին միմյանց: Աքեմենյան կայսրության կործանումից հետո (Աքեմենյան ժամանակաշրջանում էլ Կապադովկիայի վարչական տիրապետությունը սևծովյան ափամերձ հատվածում կայուն չէր) արդեն քաղաքական իրադարձությունների հետևանքով, հյուսիսից՝ Պոնտոսի թագավորության, արևմուտքից՝ գաղատների ճնշման ներքո, նախկին Աքեմենյան Կապադովկիա երկրի անունն ավելի ու ավելի պետք է կապվեր հարավային շրջանների հետ, որտեղ էլ առաջանում և ամրապնդվում է Կապադովկիա թագավորությունը:

Այսպիսով, կարելի է անել հետևյալ եզրակացությունները. հյուսիս-արևմուտքում՝ Հայյուսի գետաբերանի և հյուսիս-արևելքում՝ Թերմոդոնոսի գետաբերանի միջև ընկած շրջանում Կապադովկիայի տարածքը հասնում էր Սև ծով, սակայն մ.թ.ա. V դ. վերջին Կապադովկիան կորցնում է իր սևծովյան տիրույթները, որոնք գրավել էր Պափլագոնիան: Արևմուտքում և հարավում, եթե Դարեհից մինչև Քսերքսեսի գահակալումը Կապադովկիայի սահմանը Հայյուս գետն էր, Քսերքսեսի հունական արշավանքի ժամանակ արդեն առկա են որոշակի վարչական վերակազմություններ, քանի որ պարսից արքունիքը Կապադովկիային էր միացրել Լիկաոնիան (որի հետ Կապադովկիան հանդես է գալիս որպես մեկ վարչական ամբողջություն) և Պակտյուիկեն, իսկ մ.թ.ա. թերևս արդեն V դ. Փոյուզիայի արևելյան հատվածի՝ Տատտա լճից հյուսիս ընկած շրջանը ևս անցնում է Կապադովկիային: Հարավում Կապադովկիայի կազմում էր հայտնվել Դանա քաղաքը, իսկ Պակտյուիկեի՝ Կապադովկիային միավորվելուց հետո, Դանայից արևելք «արքայական ճանապարհի» Կեսարիա-Ոսկե Կոմանա-Կոկիսոն երթուղին մինչև Կիլիկիայի կազմում գտնվող Մարաշ, եզերում էր Կապադովկիայի հարավային սահմանագիծը: Արևելքում Կապադովկիան Պակտյուիկեն ներառելուց հետո Հայաստանի սատրապությունից բաժանված էր Կոռոմանդոնի (Որոմանդոն), Զիգոնի լեռներով, Անտիտավրոսի հյուսիս-արևմտյան ճյուղավորումներով և ներկայիս Եշիլ-Իրմակ կոչվող լեռնաշղթայով:

ТЕРРИТОРИЯ И ГРАНИЦЫ
КАППАДОКИИ В АХЕМЕНИДСКОЙ ПЕРСИИ

ХОРИКЯН О. Г.

Резюме

В VI-IV вв. до н. э. Каппадокия являлась одной из важных областей Ахеменидской державы. Изучение античных первоисточников позволяет определить и уточнить ее границы. III сатрапия (Каппадокия) не являлась стабильной административной единицей, и границы ее подвергались изменениям.